

Luk Corluy

Al-Andalus 711-1492

Acht eeuwen
godsdienststrijd
in Spanje

© 2020 Luk Corluy | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Barbara Jonkers
Boekverzorging Elgraphic

ISBN 978 90 5615 531 5
NUR 684 | 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Inhoud

Voorwoord	II
Inleiding	13
De Conquista en de Reconquista van al-Andalus (711-1492)	13
De samenleving van drie culturen: werkelijkheid of mythe?	13
Hoofdstuk 1: De pre-islamitische periode	17
1. De Minoërs, Feniciërs, Grieken, Keltiberiërs, Carthago en Rome	17
1.1. Minoërs, Feniciërs, Grieken, Carthago en Rome	17
1.2. Rome en de Keltiberiërs	18
2. De Visigoten	20
2.1. Verovering van het Iberisch Schiereiland	20
2.2. Een groeiend anti-joods sentiment	29
Hoofdstuk 2: De Arabische Conquista van het Iberisch Schiereiland	32
1. Aanleiding	32
2. Het ware verhaal	34
3. De verovering (711-714)	36
4. De jaren 716-756: de moslimdominantie	41
4.1. Poging tot consolidatie van de politieke macht	41
4.2. Het dhimma-systeem: sleutel tot de moslimdominantie	43
Hoofdstuk 3: De moslimaanvallen op Gallië	46
1. De moslimexpedities in Francia (1ste helft van de 8ste eeuw)	46
1.1. De moslimexpedities	47
1.2. De slag van Poitiers: Karel Martel, de ‘Redder des Vaderlands’	48
2. Een Frankische buffer: de Spaanse Mark	51
2.1. Aanloop tot Karels expeditie	52
2.2. De fameuze expeditie van 778: Roncevaux	52

2.3. De wraak van Córdoba	54
2.4. De verovering van Barcelona (801)	54
2.5. De Spaanse Mark (de <i>Marca Hispanica</i>)	55
Hoofdstuk 4: Het Emiraat al-Andalus (756-929)	57
1. Abd al-Rahman I (756-788)	57
1.1. Zijn persoonlijkheid	59
1.2. Constante druk om te overleven	60
2. Hisham I (788-796)	62
3. Al-Hakam I (796-822), ‘de Verschrikkelijke’	64
3.1. Familietwisten	65
3.2. De Marken	66
3.3. Het ‘oproer van Arrabal’	68
3.4. De val van Barcelona (801)	69
4. Abd-al-Rahman II (822-852)	70
4.1. De troonsbestijging	70
4.2. Geen rust in eigen land	72
4.3. De christenvervolging	72
4.4. De strijd tegen het christelijke noorden	73
4.5. Het opstandige Mérida	74
4.6. Toledo	75
4.7. De komst van de Noormannen	75
4.8. Uitzonderlijke bouwheer en groot mecenas	77
4.9. De laatste regeringsjaren	78
5. Muhammad I (852-886) en al-Mundhir (886-888)	79
5.1. De Opper-Mark met de Banu Qasi	80
5.2. De zoveelste bedreiging van de Vikingen	81
5.3. De opstandige muwallad Abd al-Rahman ibn Marwan al-Djiliki	82
5.4. Umar ibn Hafsun	83
6. Abd Allah (888-912)	86
Hoofdstuk 5: Het Kalifaat	91
1. Abd al-Rahman III (912-961)	91
1.1. De emiraatsjaren (912-929)	91
1.2. De kalifaatsjaren (929-961)	99
2. Al-Hakam II (961-976)	106
3. Al-Hisham II (976-1013)	108

Hoofdstuk 6: De taifarijken	131
1. De taifastaat Valencia	134
2. De taifastaat Zaragoza	135
3. De taifastaat Toledo	136
4. De taifastaat Granada	138
5. De taifastaat Sevilla	139

Hoofdstuk 7: Bevolking, welvaart en culturele uitstraling in al-Andalus (8ste-11de eeuw)	141
1. Demografische ontwikkeling	141
1.1. Stedelijke bevolking	141
1.2. Plattelandsbevolking	143
1.3. Sociale bevolgingsklassen	143
2. De welvaart	151
3. Arabische en joodse culturele uitstraling	158

Hoofdstuk 8: De moeizame Reconquista (8ste-12de eeuw)	164
Inleiding	164
1. Het Asturische Rijk (8ste eeuw)	165
1.1. Ontstaan	165
1.2. Alfonso I	168
1.3. De weerstand van Asturië: uitbreiding naar Galicië en León	169
1.4. Verdere uitbreiding	174
1.5. Het koninkrijk van Asturië-León	180
2. De opkomst van Castilië (ca. 860-932)	190
3. De oostelijk gelegen christenrijken	197
3.1. Navarra (Pamplona)	197
3.2. Aragón	204
3.3. Catalonië	206

Hoofdstuk 9: De christelijke Reconquista ten tijde van de taifa's (1031-1086)	214
1. Het koninkrijk Aragón	214
2. Het koninkrijk Navarra	217
3. Catalonië	218
4. Castilië	221
4.1. Alfonso VI (1074-1079) en Rodrigo Díaz de Vivar	233
4.2. Het verraad van Rueda (1083)	236

Hoofdstuk 10: Eerste grote christelijke wapenfeit: de Reconquista van Toledo (1085)	239
1. Het bestuur van de stad	242
2. De Vertalersschool	245
Hoofdstuk 11: De Almoraviden, Alfonso VI en El Cid	246
1. Inleiding: De voorgeschiedenis van de Almoraviden	246
2. De al-Andalusische noodkreet aan de Almoraviden	247
3. Eerste overtocht van Yusuf ibn Tashufin	249
4. De slag van al-Zallaqa (Zalaca, Sagrajas) (23 oktober 1086)	250
5. Tijdelijke samenwerking tussen Alfonso VI en Rodrigo Díaz	252
6. Tweede oversteek van Yusuf ibn Tashufin	253
7. Tweede verbanning van Rodrigo Díaz ('El Cid'): psychisch zware tijd	254
8. Derde oversteek van Yusuf ibn Tashufin	257
9. Met de verovering van Badajoz overheersen de Almoraviden geheel al-Andalus	263
10. De Valenciaanse periode van El Cid (1094-1099)	264
11. De vierde oversteek van Yusuf ibn Tashufin	266
12. De Castilianen geven Valencia op	267
13. De laatste jaren van Yusuf ibn Tashufin en van Alfonso VI	269
14. Eindoordeel	272
14.1. De Almoraviden in al-Andalus in de 11de eeuw	272
14.2 El Cid	273
14.3 Alfonso VI	273
Hoofdstuk 12: De christelijke rijken ten tijde van de Almoraviden (eind 11de eeuw-eerste helft 12de eeuw)	275
1. Aragón	275
2. León-Castilië	283
3. Portugal	291
4. Catalonië	293
Besluit	296
Hoofdstuk 13: De periode van de Almohaden (12de-13de eeuw) en de christenrijken	298
Inleiding: De Almohaden veroveren Noord-Afrika	298
1. De Almohaden in al-Andalus	300
2. De Almohadenmacht ten top	302
3. Neergang van de Almohaden: de slag bij Las Navas de Tolosa (1212)	303

4. De christenrijken ten tijde van de Almohaden	306
4.1. Aragón-Catalonië	306
4.2. León-Castilië	310
4.3. Portugal ten tijde van de Almohaden	320
Hoofdstuk 14: Het ontstaan van het emiraat Granada	323
Inleiding: De overlevingskunst van het emiraat Granada	323
1. De strijd om Granada: Hudiden (Banu Hud) – Nasriden	324
2. Het Nasridenrijk Granada onder Muhammad I (1237-1273)	325
Hoofdstuk 15: Alfonso X ‘de Wijze’ van León-Castilië (1252-1284)	330
Hoofdstuk 16: Granada onder spanning (14de eeuw)	335
Inleiding	335
1. Desastreus beleid van Muhammad III (1302-1309)	335
2. Oplopende spanningen bij de driepartijenregering: Granada, Castilië en de Mariniden	336
3. De ‘onderbroken regeringen’	339
Hoofdstuk 17: De christenkoninkrijken in ernstige crisis (14de eeuw)	342
Inleiding	342
1. Castilië: een erg verzwakt land	343
2. Aragón (Catalonië-Valencia)	352
3. De Portugese crisis	357
Hoofdstuk 18: Verval van het emiraat Granada (15de eeuw): meerdere ‘onderbroken’ regeringen	359
Hoofdstuk 19: Interne verdeeldheid bij de christelijke rijken	365
1. Castilië	365
2. Aragón	369
Hoofdstuk 20: Het doek valt voor Granada	373
1. De regering van Abdul Hasan Ali (1464-1482)	373
2. Aanloop tot de finale ondergang van Granada	374
2.1. De vereniging van Castilië en Aragón	374
2.2. De Reconquista van het westelijke deel van het emiraat Granada (1482-1487)	375
2.3. De Reconquista van het oostelijke deel van het emiraat Granada	383

Hoofdstuk 21: De convivencia: werkelijkheid of mythe?	389
1. Christenen onder moslimbeheer	394
2. Joden onder moslimbeheer	397
3. Moslims onder christenbeheer	398
4. Joden onder christenbeheer	401
5. (Heilige) Oorlogen	405
Epiloog: De ‘limpieza de sangre’	409
1. Granada: een moslimstad	409
1.1. De moslimemigratie en de christelijke immigratie	409
1.2. Het gedwongen ‘intolerante’ gedrag van de christenkoningen ten opzichte van de joden	411
2. De nieuwe overeenkomst (1498) en de definitieve moslimuitdrijving (1569)	411
3. De ‘limpieza de sangre’ voor een niet te integreren gemeenschap	414
4. Een weinig tolerante en verlichte moslimgemeenschap	415
Kaarten	416
Noten	423
Bibliografie	467

Voorwoord

Dit werk beoogt een tweeledig doel. Ten eerste wil het de geschiedenis van de Conquista en de Reconquista van al-Andalus (8ste-15de eeuw) een waardige plaats geven in het geheel van de West-Europese geschiedenis. Het tweede doel is een schakel te leggen tussen de islam en het christendom en – in mindere mate – het jodendom door te trachten te achterhalen hoe de samenleving (*convivencia*) tussen die verschillende gemeenschappen gefunctioneerd heeft.

Tot vóór de jaren vijftig van de twintigste eeuw hebben historici weinig interesse getoond voor de geschiedenis van al-Andalus. Vele – zelfs moderne – wetenschappelijke onderzoekers beschouwden Spanje als een marginaal gegeven in de wereld van de middeleeuwen.¹ Ik heb geprobeerd de politiek-militaire, culturele, religieuze en historische context van het Schiereiland tijdens de periode 711-1492 te doorgronden. Tot voor kort beperkte de geschiedschrijving zich grotendeels tot militaire wetenswaardigheden en hun direct daaraan verbonden gevolgen en aanleidingen. Religieuze, filosofische, maatschappelijke en socio-economische gegevens kwamen slechts sporadisch en schoorvoetend aan bod. De aard van de bronnen maakte een correcte weergave van een aantal gebeurtenissen niet gemakkelijk. In deze studie heb ik schaamteloos geplunderd uit de voortreffelijke wetenschappelijke publicaties van *hispanistas*, buitenlandse specialisten als Evariste Lévi-Provençal, Pierre Guichard, Richard Fletcher, Leonard Patrick Harvey, Bernard Reilly, Richard Hitchcock, Angus Mackay, Bernard Lewis, Gonzalo Martínez Diez, Julio Valdeón Baruque, César Vidal en Serafin Fanjul. Het zal iedereen die vertrouwd is met al-Andalus direct duidelijk zijn hoezeer ik schatplichtig ben aan deze en andere wetenschappers.

Voorafgegaan door hoofdstuk 1 over de pre-islamitische periode verdient de langdurige strijd (8ste-15de eeuw) tussen de moslims en de christenen op het Iberisch Schiereiland alleen al bijkomende uitleg omdat deze uiteindelijk zo zijn stempel gedrukt heeft op de daaropvolgende eeuwen in West-Europa. Vervolgens worden in de hoofdstukken 2, 4 en 5 op een globale manier de Conquista – met een uitloper naar de moslimaanvallen in Gallië (hoofdstuk 3) – de oprichting en inrichting van het Emiraat (756-929) en het Kalifaat (929-1031) onder de loep genomen. Dit werpt de

vraag op hoe de moslims te midden van een overvloed aan autochtonen hun eigen identiteit en cultuur wisten te behouden, en tegelijkertijd een omgeving schiepen die de onderworpen volkeren ertoe bracht het Arabisch als moedertaal aan te nemen (acculturatie) en zich te bekeren tot de islam (islamisering). De ondergang van het schitterende Kalifaat leidde tot het uiteenvallen van het moslimrijk in tientallen zwakke taifastaten (hoofdstuk 6). In het tweede gedeelte krijgt de moeizame Reconquista van al-Andalus (hoofdstukken 8, 9, 12, 15, 17 en 19) vorm. Met de verovering van Toledo (1085) boeken de christenen een eerste groot wapenfeit (hoofdstuk 10). Tergend langzaam als de processie van Echternach – drie stappen vooruit, twee achteruit – verloopt de herovering ten gevolge van geregelde tussenkomsten van fanatieke islamfundamentalisten uit de Maghreb (Noord-Afrika): de Almoraviden en de Almohaden. Grote stukken grondgebied komen weer in moslimbezit (hoofdstukken 11 en 13). Langzamerhand verliezen de moslims hun greep op al-Andalus. Vanaf de 13de eeuw komt de Reconquista op kruissnelheid met de innames van Córdoba (1236) en Sevilla (1248). Tweehonderdvijftig jaar (1238-1492) overleeft Granada (hoofdstukken 14 en 16) haar finale ondergang (hoofdstukken 18 en 20). Tussendoor besteedt hoofdstuk 7 aandacht aan de bevolking, welvaart en culturele uitstraling in al-Andalus. Het afsluitende hoofdstuk (21) handelt over de *convivencia* (het ‘samenlevingsmodel’) tussen de drie culturen en religies: islam, jodendom en christendom.

De Conquista en de Reconquista van al-Andalus (711-1492)

De samenleving van drie culturen: werkelijkheid of mythe?

*‘Wie zich uitsluitend concentreert op het heden en het verleden
uit het oog verliest, mist perspectief op de toekomst.’*

– George Orwell

Dit boek behandelt een lange periode, acht eeuwen om precies te zijn. Geen eenvoudige studie, deels door de onvermijdelijke gaten en tegenstrijdigheden in de bronnen van ongelijke kwaliteit. Een bijzondere moeilijkheid is de gebrekkige beschikbaarheid van een voldoende aantal betrouwbare bronnen (kronieken)¹, die – als zij er al zijn – zeer verspreid liggen in tijd en ruimte. Het is vrij onduidelijk of ze teruggaan op legendes dan wel op historische feiten. Hoe verder we terugkeren in het verleden des te minder zijn ons documenten overgebleven en kan voor hun objectieve weergave van de historische feiten gevreesd worden². Het blijft de – weliswaar ontzettend moeilijke – taak van een onderzoeker de waarheid te achterhalen. Bepaalde periodes vertonen zwarte vlekken, in het bijzonder wat de noordelijke regio’s van het Schiereiland betreft³. Het gebrek aan voldoende betrouwbare gegevens in ieder onderdeel van de politieke, demografische, culturele en socio-economische sector maken het de historici bijzonder lastig om een min of meer correct beeld te schetsen voor alle periodes. Met betrekking tot de laatste periode, de 14de en de 15de eeuw, zijn bronnen van Arabische en christelijke zijde (meer dan) voldoende aanwezig. Over de langzame doodstrijd van al-Andalus zijn we zelfs uitstekend ingelicht. Dag na dag is hij te volgen.

Verslagen uit de Visigotische periode zijn schaars: ze zijn op de vingers van één hand te tellen. Ze zijn fragmentarisch en mager van inhoud. Bij gebrek aan christelijke kroniekschrijvers doen we een beroep op Arabische geschiedschrijvers. Zij leefden echter eeuwen na de feiten. Dat er nauwelijks ooggetuigenverslagen bestaan betekent niet dat we helemaal geen historisch bewijsmateriaal over de gebeurtenissen in die gedenkwaardige decennia bezitten.

Strictly or near-contemporary sources of evidence for the Moorish conquest (711-716) are three: a short narrative from the Christian side – an anonymous work in not in a pretty Latin prose known as the ‘Cronicle of 754’⁴ –, a single but crucial administrative document – the text of a treaty⁵ from april the fifth of 713 – made by Abd al-Aziz and a certain Theodemir from the islamic side, and a small amount of archeological evidence.

De clash tussen de moslims en de Visigoten mag niet worden gezien als een religieuze confrontatie tussen beiden. De invasie en de verovering van het Visigotisch Schiereiland moet worden gezien als één van de vele episodens van de moslimexpansie⁶.

Zowel Arabische⁷ als christelijke kroniekschrijvers en historiografen hebben vanuit hun eigen specifiek gezichtsveld flink bijgedragen aan de scheefgetrokken en overdreven beeldvorming van de leefwereld in al-Andalus. De christelijke kronieken verschillen inhoudelijk dikwijls, meestal zelfs, van hun Arabische tegenhangers doordat zij beide hun eigen visie op de feiten verwoorden. In Arabische kronieken worden, in tegenstelling tot de christelijke kroniekschrijvers, de eigen triomfen vol bewondering en met veel aandacht voor detail omschreven. De Arabische verslagen bevatten tal van onwaarschijnlijkheden. Ze zomaar overnemen is dus heel onverstandig. De Arabische bronnen zijn bijna uitsluitend in het doen en laten van moslims geïnteresseerd.

The historical sources from the Christian side display the same sorts of shortcoming in their accounts of the Moorish conquest. The later they are, the fuller of detail they are, the more concerned their authors to peddle reassuring national myth to the readers of their own day⁸.

De eerste christelijke kroniek, de *Kroniek van 754*, het jaar waarin de laatste notitie werd gemaakt, werd in het Latijn geschreven vermoedelijk door een tot op heden onbekende clericus uit Toledo⁹. Algemeen wordt aanvaard dat de kroniek van Spaanse origine is en geschreven is vlak na 754. Zij is de enige gedetailleerde schriftelijke getuige van christelijke oorsprong over de Arabische Conquista.

De standaardbeschrijving van de vroege geschiedenis van de moslimoverheersing in al-Andalus (8ste-11ste eeuw) is van de hand van de eminente Franse historicus Evariste Lévi-Provençal, *the leading modern historian of al-Andalus*¹⁰. In zijn visie komt de term al-Andalus perfect overeen met het door de moslims veroverde gebied op het Iberisch Schiereiland. Meerdere uitstekende werken vulden de basisstudie van Lévi-Provençal aan. Van Spaanse zijde zijn *La España musulmana según los autores islámicos y cristianos medievales en España frente al Islam* van respectievelijk Claudio Sánchez-Albornoz en César Vidal meer dan vermeldenswaardig. Engelstalige historici lieten zich evenmin onbetuigd. L. P. Harvey is de auteur van het boeiende werk *Islamic*

Spain: 1250–1500. Dit werk is weliswaar geschreven voor wetenschappers, maar met enige inspanning is het ook voor leken toegankelijk. Bernard Lewis schreef een algemeen werk *The Arabs in History* over de Arabische expansie (8ste eeuw en volgende). Van de talrijke inleiders in de Islam is Lewis de beste. Zijn kracht zit in zijn heldere proza en het vermogen om complexe zaken eenvoudig voor te stellen. Zijn fascinerende boek (in vertaling) *Wat is er misgegaan?* gaat over de betrekkingen tussen het Westen en het Midden-Oosten. Uitstekende inleidingen op de studie van het moslimse al-Andalus zijn (in Spaanse vertaling) *La España mora* van de hand van Richard Fletcher en *Early medieval Spain* over het christelijke Spanje van Roger Collins. Voor de post-kalifaatperiode kunnen we terecht bij Agnus MacKay *Spain in the Middle Ages: from Frontier to Empire 1000-1500*. Recentelijk verscheen het werk *Kingdoms of Faith* van Brian A. Catlos. Op vlotte wijze doorloopt hij de middeleeuwse periode van het Iberisch Schiereiland, met voornamelijk veel aandacht voor de islamitische Conquista.

Het klassieke werk over Castilië is de *Historia del Condado de Castilla*. Vooral het gedeelte van Menéndez-Pidal, leermeester van Américo Castro, over de Castiliaanse crisis in de loop van de 14de eeuw, de oorlogen (twisten) met het koninkrijk Aragón, de troonsbestijging van de katholieke koningen Isabella en Ferdinand en de politieke en sociale oorlogen in Catalonië zijn erg indrukwekkend. Wat Aragón betreft, is de studie van prof. José Maria Lacarra *Colonización, parias, repoblación y otros estudios* van grote waarde. Over het stedelijke urbanisme werden talloze onderzoeken verricht. Torres-Balbas leverde een uitermate helder werk af over de grote moskee van Córdoba en de flamboyante paleizenstad van Madinat az-Zahra in *La Mezquita de Córdoba y las ruinas de Madinat al-Zahra*. Herbevolking en kolonisatie vertonen belangrijke en onafscheidelijke aspecten van de christelijke expansie²¹. Magistraal bestudeerde J. Vallvé de territoriale organisatie van al-Andalus in zijn werk *La división territorial de la España musulmana*. In zijn werk *Individuo y Sociedad en al-Andalus* maakt M. Martin een briljante analyse van de samenleving in al-Andalus. Wat de joodse gemeenschap betreft, is de studie van E. Ashtor *The Jews of muslim Spain* zeer achtenswaardig. Olivia Remie Constable verrichtte baanbrekend werk met haar studie *Comercio y comerciantes en la España musulmana* over de (inter)nationale commerciële handel.

De studie van de jezuïet Gonzalo Martínez Diez geeft ons een diepgaand inzicht in de persoon van Alfonso VI met uiteraard een uitgebreid overzicht van zijn turbulente relatie met Rodrigo Díaz de Vivar (*El Cid Campeador*). Het wetenschappelijk hoogstaande werk *El Cid* van R. Fletcher leest als een trein. De meest diepgaande analyse van de taifarijken is van D. Wasserstein in *The Rise and Fall of the Party-Kings, Politics and Society in islamic Spain 1002-1086*. Voor de (moslimse) Marken is het werk van E. Mazano *La Frontera de al-Andalus en la época de los omeyas* fundamenteel.

Het hedendaags populaire beeld van al-Andalus is dat van een goed functionerend, welvarend en vreedvol land, bezaaid met dichtbevolkte steden waar in de ver-